

מסורת הש"ס

- א. ראה ירושלמי מ"ק פ"ג ה"א.
- ב. (כל הספור) ירושלמי שם (בשינויים רבים).
- ג. ברכות נב. א. עירובין ז. א. פסחים קיד. א. יבמות יד. א. חולין מד. א.
- ד. ראה ירושלמי סנהדרין פ"ד ה"ב.
- ה. ברכות יט. א. וראה ירושלמי מ"ק שם.

גמרות

- שקיעו דברים בכת"י שהקפידו הלכות.
- ממקומו מאה אמה בכת"י ממקומו והלך מאה אמה וחזר וישב.
- חזרו אמת המים בכז"י: חזרו המים.
- ראה אמת - הלכה כמותי בכת"י: ראה מן המים, וחזרו המים למקומו אמר להם אם כמותי הוא.
- לא נפלו בכת"י ומקורות: תנא, לא נפלו.
- יצאתה בת קול ואמרה בכת"י: יצאתה בת קול ואמרה להם.
- אין אנו משגיחין בכת"י: אין משגיחין.
- כתבת בהר סיני בתורה בכת"י ומקורות: נתת לנו על הר סיני וכתוב בה.
- ונמצא מחריב את כל העולם כולו בכת"י: ומקורות: ויתריב את העולם.
- וישב לפניו בכת"י ומקורות: וחלץ מנעליו והלך וישב לו.
- כמדומה לי שתבירים בכת"י: כמדומה לי שחבירי.

אישים

- רבי אליעזר
- הוא ר' אליעזר בן הורקנוס, המכונה ר' אליעזר הגדול, מדורלי התנאים בתקופה שלאחר חורבן הבית.
- ר' אליעזר היה בן למשפחת לויים עשירה אשר התייחסה על צאצאיו של משה רבינו. אף כי החל בלמוד התורה בגיל מבוזר הניע עד מהרה להיות תלמידו המובהק והאהוב של רבן יוחנן בן זכאי. רבו הפליג כל כך בשבחיו עד שאמר "אם יהיו כל חכמי ישראל ככף מאזנים, ואליעזר בן הורקנוס ככף שניה - מכריע את כולם".
- ר' אליעזר הצטיין בכוז וזכרון מופלא, וכל מימי השתדל להגות בהלכה ובלמוד התורה רק כדרכם של רבותיו, בלי להוסיף על דבריהם. למרות זאת, אף שהיה תלמידו המובהק של רבן יוחנן בן זכאי, מבית הלל, נחשב ר' אליעזר לטובה בדעותיו אחרי בית שמאי, בעוד שחבירו הקרוב ר' יהושע (בן חנניה) היה מייצג את שיטת בית הלל בהלכה, והמחלוקות ביניהם בגופי הלכה יסודיים מופיעות לרוב במשנה.
- ומשום שהיה ר' אליעזר הגדול סבור כי הוא מייצג שיטת החכמים הראשונים בשלמותה, לא נכנע לדעת הרוב, עד שהגיעו הדברים לידי כך שהוכרחו חכמי דורו ובראשם גיסו רבן גמליאל (ר' אליעזר נשא את אימא שלום, אחות רבן גמליאל) להחרימו, כדי שלא תהיה המחלוקת בישראל. חרם זה לא הותר אלא סמוך למותו.
- כפי הנראה ממקורות רבים עסק ר' אליעזר גם בתורת הסוד (מעשה מרכבה). בין השאר מייחסים לו את חיבורו של מדרש הבריאה "פרקי ר' אליעזר".
- כל חכמי הדור הבא היו תלמידיו, והגדול שבהם היה ר' עקיבא. בנו של ר' אליעזר, הורקנוס, היה אף הוא חכם חשוב.

וזה הוא הקרוי תנור של עכנאי. ושואלים: מאי [מה פירוש], ומדוע קוראים לו עכנאי (נחש)? אמר רב יהודה אמר שמואל: שהקיפו עליו חכמים דברים כעכנאי זו, כנחש זה השוכב בעיגול, וטמאוהו. תנא [שנה החכם]: באותו היום שדגו בדבר, השיב ר' אליעזר כל תשובות שבעולם להוכיח דעתו ולא קיבלו הימנו. לבסוף כשלא יכול להוכיח בטענותיו אמר להם לחכמים: אם הלכה כמותי - חרוב זה יוכיח, נעקר חרוב ממקומו מאה אמה. ואמרי לה [ויש אומרים] ארבע מאות אמה. אמרו לו חכמים: אין מביאין ראייה מן החרוב לענין הלכה. חזר ואמר להם: אם הלכה כמותי - אמת המים יוכיחו. חזרו המים אשר באמת המים לאחוריהם וזרמו בכיוון ההפוך. אמרו לו: אין מביאין ראייה מאמת המים. חזר ואמר להם: אם הלכה כמותי - כותלי בית המדרש יוכיחו. ואכן הטו כותלי בית המדרש ליפול. גער בהם ר' יהושע ככתלים, אמר להם: אם תלמידי חכמים מנצחים זה את זה (מתווכחים) בהלכה, אתם מה טיבכם בריב זה מספרים: לא נפלו הכתלים מפני כבודו של ר' יהושע, ולא זקפו לגמרי מפני כבודו של ר' אליעזר, ועדיין מטין ועומדין. חזר ר' אליעזר ואמר להם: אם הלכה כמותי - מן השמים יוכיחו. יצאתה בת קול משמים ואמרה להם: מה לכם אצל ר' אליעזר שהלכה כמותו ככל מקום. עמד ר' יהושע על רגליו ואמר: כבר נאמר בתורה: "לא בשמים היא" (דברים ל, יב). ושואלים: מאי [מה] משמעותו של פסוק זה "לא בשמים היא" לעניננו אמר ר' ירמיה: שכבר נתנה תורה מהר סיני, ועל כן אין אנו משגיחין בכת קול, שכבר כתבת בהר סיני בתורה "אחרי רבים להטות" (שמות כג, ב), וכיון שדעת הרבים בניגוד לר' אליעזר, אין הלכה כמותו. מסופר, שנים רבות לאחר אותו מעשה, אשכחיה [מצאון] ר' נתן לאליהו, אמר לו: מאי עבד קודשא בריך הוא בהיהא שעתא [מה עשה הקב"ה באותה שעה] שאמר ר' יהושע מה שאמר אמר לו: קא חייך ואמר [חייך ואמר] נצחוני בני, נצחוני בני שהרי הביאו ראייה מן התורה. אמרו: אותו היום הביאו כל סהרות שטיהר ר' אליעזר על ידי תנור זה, ושרפום באש. ונמנו עליו כהצבעה וברכוהו (בלשון נקיה: נידו אותו). ואמרו: מי ילך ויודיעו שהוא מנוודה אמר להם ר' עקיבא שהיה תלמידו ואוהבו: אני אלך, שמא ילך אדם שאינו הגון ויודיעו בדרך מכאיבה ומעליבה, ונמצא מחריב את כל העולם כולו. מה עשה

ר' עקיבא? לבש שחורים ונתעטף שחורים כבטוי של אבל וצער, וישב לפניו בריחוק ארבע אמות כדרך שמרחיקין מן המנודה. אמר לו ר' אליעזר: עקיבא מה יום מיומים שאתה לבוש ויושב כזו אמר לו: רבי, כמדומה לי שחברים בדילים ממך, כלומר, אמר בלשון עדינה: שהבדילוך מהם. אף הוא, ר' אליעזר, קרע בגדיו וחלץ מנעליו כדרך שנוהג המנודה, ונשמש מכסאו, וישב על גבי קרקע. מספרים, זלגו עיניו דמעות, לקה העולם שלישי בזיתים, ושלישי בחטים, ושלישי בשעורים.

ר' עקיבא? לבש שחורים ונתעטף שחורים כבטוי של אבל וצער, וישב לפניו בריחוק ארבע אמות כדרך שמרחיקין מן המנודה. אמר לו ר' אליעזר: עקיבא מה יום מיומים שאתה לבוש ויושב כזו אמר לו: רבי, כמדומה לי שחברים בדילים ממך, כלומר, אמר בלשון עדינה: שהבדילוך מהם. אף הוא, ר' אליעזר, קרע בגדיו וחלץ מנעליו כדרך שנוהג המנודה, ונשמש מכסאו, וישב על גבי קרקע. מספרים, זלגו עיניו דמעות, לקה העולם כולו: שלישי בזיתים, ושלישי בחטים, ושלישי בשעורים.

עיונים

שקיעו דברים כעכנאי / כנחש זה הנכרך בעגול ואין אפשרות לצאת ממנו, כך הקיפוהו תשובות וכתלו כל טענותיו ולא היתה לו דרך לסתור אותן. (ר"י נאון).

חרוב, אמת המים / האריכו הראשונים בדבר זה, ואמרו שכשם שנעשים מופתים לנביאים כך נעשים לצדיקים בכל הדורות. ומפני שר' אליעזר התכוון לאמיתתה של תורה סייע הקב"ה אף בידיה במופתים אלה (ראה בר"ח ובר"י נאון) וכבר הסבירו בדרכי דרוש שונות מדוע נאמרו הדברים דוקא בחרוב ואמת המים וכתלי בית המדרש (ראה במהרש"א ועוד). והיה שאמר שרעה להביא הוכחה מכל חלקי המציאות בעולם, ומכל ארבעת היסודות (ר' שלמה מלוכו). אכן, הר"ח מביא פירוש שכל מעשה זה היה מראה הלום שראה אחד החכמים באותה שעה. אבל לפי שהיה זה כהלום אמיתי שיש בו צד נבואה שמו לב לדבריו.

יצאה בת קול / וכבר האריכו הרבה כיצד יצאה בת קול זו, והיה שפירש שהיה זה דבר סתום שלא נתפרש שהלכה כמותו בענין זה. או שהיה זה כעין נסיון לדאות אם יעמדו בדבריהם (ר"י נאון). ור' שלמה מלוכו פירש שבאמת מעיקר הדין תנור זה טהור הוא, ומצד זה צדקו דברי ר' אליעזר, אלא חכמים טמאוהו מפני גזרה שלא יעשו תנור דומה (כגון בלי חול באמצע) שהוא לכל הדעות טמא. ומצד שנתנו סיג לדברי תורה - יש בסיס ומקור לדבריהם.

וזה הוא תנור של עכנאי. אמאי עכנאי? - אמר רב יהודה אמר שמואל: שהקיפו דברים כעכנאי זו, כנחש זה השוכב בעיגול, וטמאוהו. תנא: באותו היום השיב רבי אליעזר כל תשובות שבעולם ולא קיבלו הימנו. אמר להם: אם הלכה כמותי - חרוב זה יוכיח. נעקר חרוב ממקומו מאה אמה, ואמרי לה: ארבע מאות אמה. אמרו לו חכמים: אין מביאין ראייה מן החרוב לענין הלכה. חזר ואמר להם: אם הלכה כמותי - אמת המים יוכיחו. חזרו המים אשר באמת המים לאחוריהם וזרמו בכיוון ההפוך. אמרו לו: אין מביאין ראייה מאמת המים. חזר ואמר להם: אם הלכה כמותי - כותלי בית המדרש יוכיחו. ואכן הטו כותלי בית המדרש ליפול. גער בהם ר' יהושע ככתלים, אמר להם: אם תלמידי חכמים מנצחים זה את זה (מתווכחים) בהלכה, אתם מה טיבכם בריב זה מספרים: לא נפלו הכתלים מפני כבודו של ר' יהושע, ולא זקפו לגמרי מפני כבודו של ר' אליעזר, ועדיין מטין ועומדין. חזר ר' אליעזר ואמר להם: אם הלכה כמותי - מן השמים יוכיחו. יצאתה בת קול משמים ואמרה להם: מה לכם אצל ר' אליעזר שהלכה כמותו ככל מקום. עמד ר' יהושע על רגליו ואמר: כבר נאמר בתורה: "לא בשמים היא" (דברים ל, יב). ושואלים: מאי [מה] משמעותו של פסוק זה "לא בשמים היא" לעניננו אמר ר' ירמיה: שכבר נתנה תורה מהר סיני, ועל כן אין אנו משגיחין בכת קול, שכבר כתבת בהר סיני בתורה "אחרי רבים להטות" (שמות כג, ב), וכיון שדעת הרבים בניגוד לר' אליעזר, אין הלכה כמותו. מסופר, שנים רבות לאחר אותו מעשה, אשכחיה [מצאון] ר' נתן לאליהו, אמר לו: מאי עבד קודשא בריך הוא בהיהא שעתא [מה עשה הקב"ה באותה שעה] שאמר ר' יהושע מה שאמר אמר לו: קא חייך ואמר [חייך ואמר] נצחוני בני, נצחוני בני שהרי הביאו ראייה מן התורה. אמרו: אותו היום הביאו כל סהרות שטיהר ר' אליעזר על ידי תנור זה, ושרפום באש. ונמנו עליו כהצבעה וברכוהו (בלשון נקיה: נידו אותו). ואמרו: מי ילך ויודיעו שהוא מנוודה אמר להם ר' עקיבא שהיה תלמידו ואוהבו: אני אלך, שמא ילך אדם שאינו הגון ויודיעו בדרך מכאיבה ומעליבה, ונמצא מחריב את כל העולם כולו. מה עשה

ר' עקיבא? לבש שחורים ונתעטף שחורים כבטוי של אבל וצער, וישב לפניו בריחוק ארבע אמות כדרך שמרחיקין מן המנודה. אמר לו ר' אליעזר: עקיבא מה יום מיומים שאתה לבוש ויושב כזו אמר לו: רבי, כמדומה לי שחברים בדילים ממך, כלומר, אמר בלשון עדינה: שהבדילוך מהם. אף הוא, ר' אליעזר, קרע בגדיו וחלץ מנעליו כדרך שנוהג המנודה, ונשמש מכסאו, וישב על גבי קרקע. מספרים, זלגו עיניו דמעות, לקה העולם כולו: שלישי בזיתים, ושלישי בחטים, ושלישי בשעורים.

ר' עקיבא? לבש שחורים ונתעטף שחורים כבטוי של אבל וצער, וישב לפניו בריחוק ארבע אמות כדרך שמרחיקין מן המנודה. אמר לו ר' אליעזר: עקיבא מה יום מיומים שאתה לבוש ויושב כזו אמר לו: רבי, כמדומה לי שחברים בדילים ממך, כלומר, אמר בלשון עדינה: שהבדילוך מהם. אף הוא, ר' אליעזר, קרע בגדיו וחלץ מנעליו כדרך שנוהג המנודה, ונשמש מכסאו, וישב על גבי קרקע. מספרים, זלגו עיניו דמעות, לקה העולם כולו: שלישי בזיתים, ושלישי בחטים, ושלישי בשעורים.

עכנאי - נחש. לרכו לעשות צעגולה להכניס זכנו אלל פיו. כל סהרות שטיהר ר' אליעזר - על ידי מעשה שאירע כשאלה הלכה זו צנית המלך, שפלה טומאה לאויר תנור זה, וחזרו ועשאו על גביו טהרות, וטיהרם ר' אליעזר. והואווס ושרפוס לפניו. לבש שחורים - ענין לער ולכל. אף הוא קרע בגדיו - שהמנודה חייב בקריעה. חלץ מנעליו - שהמנודה חייב בקריעה. חלץ הסכל, כמועד קטן (טו, ז). ונשמש - מן הכסא.

תוספות

זה תנור של עכנאי - יש דגוס חכנאי, וכן בירושלמי. וחכן זה נחש. ושמא בעל התנור שהיה עושה שמו כן.

לא בשמים היא - והא דאמר בפרק קמא דיבמות (יד, א) דהלכה כבית הלל משום דיצאה בת קול - שאני הכא שבא לחלוק על דברי תורה, דכתיב "אחרי רבים להטות". אבל התם, אדרבה בית הלל רובא, אי לאו דהוה מספקא לן אי אזלינן בתר רובא משום דבית שמאי הוו חריפי טובא. ועוד: דכאן לא יצאה בת קול אלא משום כבודו דר' אליעזר, שאמר מן השמים יוכיחו. והא דאמר התם רבי יהושע היא, דאמר אין משגיחין בכת קול ולא שמעינן ליה לר' יהושע אלא על בת קול דהאי מעשה דר' אליעזר דהכאז התם דייק מדקאמר לא בשמים היא, כבר ניתנה למ תורה מסיני - משמע דבשום מקום אין משגיחין.

קחייך ואמר נצחוני בני - והא דאמר בריש עבודה זרה (ג ב) מיום שחרב בית המקדש אין שחוק לפני הקדוש ברוך הוא - היינו קבוע, והכא מילתא דבדיחותא בעלמא הוא דאמר. וקודע בגדיו וחלץ מנעליו - אין להוכיח מכאן הא דמבעיא ליה במועד קטן (טו, ב) אם מנודה צריך קריעת בגדים וחלוצ מנעל, דדלמא הכא לצערא בעלמא הוא דעבד הכי.

מה עשה רבי עקיבא? לבש שחורים, ונתעטף שחורים, וישב לפניו בריחוק ארבע אמות. - אמר לו רבי אליעזר: עקיבא מה יום מיומים שאתה לבוש ויושב כזו אמר לו: רבי, כמדומה לי שחברים בדילים ממך. - אף הוא קרע בגדיו וחלץ מנעליו כדרך שנוהג המנודה, ונשמש מכסאו, וישב על גבי קרקע. מספרים, זלגו עיניו דמעות, לקה העולם כולו: שלישי בזיתים, ושלישי בחטים, ושלישי בשעורים.

ר' עקיבא? לבש שחורים ונתעטף שחורים כבטוי של אבל וצער, וישב לפניו בריחוק ארבע אמות כדרך שמרחיקין מן המנודה. אמר לו ר' אליעזר: עקיבא מה יום מיומים שאתה לבוש ויושב כזו אמר לו: רבי, כמדומה לי שחברים בדילים ממך, כלומר, אמר בלשון עדינה: שהבדילוך מהם. אף הוא, ר' אליעזר, קרע בגדיו וחלץ מנעליו כדרך שנוהג המנודה, ונשמש מכסאו, וישב על גבי קרקע. מספרים, זלגו עיניו דמעות, לקה העולם כולו: שלישי בזיתים, ושלישי בחטים, ושלישי בשעורים.

נציחי בני / והאריכו המפרשים בדבר מדוע מחייך הקב"ה בזה. והיו שהסבירו (ראה הרמב"ם בהקדמתו למשנה תורה) שמה שלא קיבלו הוראת בת קול הריהו משום אמונתם בנצחיות התורה, שאין אפילו נביא יכול לשנותה, ולכן שמח הקב"ה במה שעמדו על דעתם.

וכיכאו / לדעת רש"י היה זה נדווי (ודאה בתוס' ד"ה וקרע) אכן הרמב"ן ועוד מפרשים סבורים שהיה זה חמור מנדווי, שמשם החרימוהו בחרם גמור. ועשו זאת משום שלא רצה לקבל את דעת הרוב והתירס נגדם, והוא כעין זקן ממרא (וראה גם ברש"י ברכות).

לבש שחורים / משמש דרך ארץ וכבוד נהג ר' עקיבא כאילו הוא המנודה ולא ר' אליעזר, ואף סגנון דבריו כן הוא, שלא אמר שהבדילוהו חבריו מהם אלא שהם בדלים ממנו (מהרש"א).

אורח ההלכה

לא בשמים היא / נאמר בתורה "לא בשמים היא" ומכאן נביא רשאי לחדש הלכה בתורה. ואם בא נביא ואסלו עשה אותות ומופתים ואמר שיש שלחו להוסיף או לרנוע במצוות, או אסילו לפרש פירוש חדש במצוות או בדברי הלכה - הרי זה נביא שקר.

(רמב"ם, ספר המדע, הלכות יסודי התורה, פ"ט ה"א)

טפח - נתקלקל. אך גדול = מכה גדולה. רבן גמליאל - כשיל היה, ועל פיו נעשה. שלא ירבו מחלוקות - שלא ירגילו הימיה לחלוק על המרכזים. אימא שלום - כך שמה. בין מלא לחסר - סבורה היתה שיהא החכם חסר וקבוע ציוס שלשים, ולא יפול ציוס המדע על פניו. והיה מלא, ולא נקבע על יוס שלשים ואחד, ולא נזהרה בו ציוס שלשים ונפל על פניו.

מבית אבי אבא - מבית אבי המשפחה, שנת נשואים היתה, והס מבית דוד. חוץ משערי אונאה - לפי שזער הלנ הוא, וקרוז להוריד דמעות. המאנה את הגר - אונאת דברים. הלוחצו = דומקו. לא תהיה לו בנושה - למח הוא, שדומקו לתבוע חובו. הכי נרסינו: מאי שנא מאנה דכתיב ביה תלתא: "וגר לא תונה", "ולא תונה אותה", "ולא תונה איש את עמיתו" - וגר בכלל עמיתו הוא. לוחצו נמי תלתא כתיב ביה - "וגר לא תלחץ", "ולא תלחצנו" - ולא תהיה לו כנושה". מום שבך אל תאמר לחברך - כיון דנמיס הייתס - ננאז הוא לכס להזכיר סס גירות. מאז דאית ליה זקיפא בדיותקיה לא נימא לחבריה זקיפא ביניתא - מי שס לו תלוי במשפחתו לא יאמר לעבדו או בן ביתו תלה לי דג זכ, שכל סס תלייה ננאז הוא לו.

משנה אין מערבין פירות בפירות - בעל הבית שאומר פירות סדה פלוני אני מוכר לך כך וכך סאין, לא יערבנו בפירות סדה אחרת.

תוספות

מבית אבי אבא - פירש בקונטרס: מבית דוד אבי משפחה, שבת נשיאים היתה, והם מבית דוד.

חוץ משערי אונאה - לפי שזער הלב היא, וקרוז להוריד דמעות. משמע - משום דנפקא לעיל מקרא דתהלים דשערי דמעה לא ננעלו. ובחנם דחק כן, דהא דריש לעיל רב חסדא בהדיא, מדכתיב "הנה ה' נצב על חומת אנך", ושמא מבית רבן גמליאל היתה מקובלת שהיה אבי המשפחה, ולא אדוד קאמר. כדאשכחן נמי (ראש השנה כה, א) דאמר רבן גמליאל: מקובלני מבית אבי אבא שפעמים בא בארוכה כו'. **ואמרי** לה בארבעים וששה - יש מפרש משום דחשיב "כי גרים הייתם" וכיוצא בה.

ב משנה

אין מערבין פירות בפירות אפילו חדשים בחדשים.

ויש אומרים: אף בצק שבידי אשה טפח. תנא: אף גדול הָיָה בְּאוֹתוֹ הַיּוֹם, שֶׁבְּכָל מְקוֹם שֶׁנָּתַן בּוֹ עֵינָיו רַבִּי אֱלִיעֶזֶר נִשְׂרַף. וְאֵף רַבֵּן גַּמְלִיאֵל הָיָה בֹא בְּסַפְיָנָה, עֲמַד עָלָיו נִחְשׁוֹל לְטַבְּעוֹ. אָמַר: כַּמְדוּמָה לִי שְׂאִין זֶה אֶלָּא בְּשִׁבִיל רַבִּי אֱלִיעֶזֶר בֶּן הוֹרְקָנוֹס. עֲמַד עַל רַגְלָיו וְאָמַר: רַבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם, גָּלוּי וְיָדוּעַ לְפָנָי שֶׁלֹּא לְכַבֹּדִי עֲשִׂיתִי, וְלֹא לְכַבֹּד בֵּית אָבָא עֲשִׂיתִי, אֶלָּא לְכַבֹּדְךָ, שֶׁלֹּא יִרְבוּ מַחְלֻקוֹת בְּיִשְׂרָאֵל. נַח הֵימָּן מִזְעָפוֹ. - אִימָא שְׁלוֹם דְּבִיתָהוּ דְּרַבִּי אֱלִיעֶזֶר אַחְתֵּיהּ דְּרַבֵּן גַּמְלִיאֵל הֵנְאִי. מֵהָהוּא מַעֲשֶׂה וְאֵילָף לָא הֵנָּה שֶׁבְּקָה לִיה לְרַבִּי אֱלִיעֶזֶר לְמִיפַל עַל אֶפְיָה. הָהוּא יוֹמָא רִישׁ יִרְחָא הֵנָּה, וְאֵיחְלַף לָהּ בֵּין מְלֵא לְחֶסֶר. אֵיכָא דְאָמְרִי: אֶתָּא עֲנִיא וְקָאִי אַבְבָּא, אֶפְיָקָא לִיה רִיפְתָּא. אֲשַׁבְּחַתִּיהּ דְּנָפַל עַל אֲנָפְיָה, אָמְרָה לִיה: קוּם, קְטַלִּית לְאַחִי. אֲדַהֲכִי נִפְק שִׁיפוּרָא מִבֵּית רַבֵּן גַּמְלִיאֵל דְּשָׁכִיב. אָמַר לָהּ: מָנָא יִדְעַתְּ? אָמְרָה לִיה: כֶּף מְקוּבְּלָנִי מִבֵּית אָבִי אַבְבָּא: כָּל הַשְּׁעָרִים נִנְעָלִים חוּץ מִשְׁעָרֵי אֲוֹנָה.

א תנו רבנן: המאנה את הגר עובר בשלשה לאוין, והלוחצו עובר בשנים. מאי שנא מאנה - דכתיבי שלשה לאוין: "וגר לא תונה", "וכי יגור אתך גר בארצכם לא תונו אותו", "ולא תונו איש את עמיתו" - וגר בכלל עמיתו הוא. לוחצו נמי, שלשה כתיבי: "ולא תלחצנו", "וגר לא תלחץ", "ולא תהיה לו פנשה" - וגר בכלל הוא! - אלא: אחד זה ואחד זה בשלשה. תניא, רבי אליעזר הגדול אומר: מפני מה הזהירה תורה בשלשים וששה מקומות, ואמרי לה בארבעים וששה מקומות בגר - מפני שסורו רע. מאי דכתיב "וגר לא תונה ולא תלחצנו כי גרים הייתם בארץ מצרים"? תניא, רבי נתן אומר: מום שבה אל תאמר לחברך, והיינו דאמרי אינשי: דזקיף ליה זקיפא בדיותקיה לא נימא ליה לחבריה "זקיף ביניתא".

ויש אומרים: אף בצק שבידי אשה טפח, והתקלקל. תנא [שנה החכם]: חרוץ אף גדול היה באותו היום, שבכל מקום שנתן בו עיניו ר' אליעזר נשרף. ואף רבן גמליאל, שעמד בראש החכמים ביבנה, ועל פיו עשו מה שעשו היה בא בספינה באותה שעה, עמד עליו נחשול לטבעו. אמר: כמדומה לי שאין זה אלא בשביל ר' אליעזר בן הורקנוס,

שמפני צערו וכאבו מענישים כל מי שפגע בו. עמד על רגליו ואמר: רבוננו של עולם! גלוי וידוע לפניך שלא לכבודי עשיתי לנדוותי, ולא לכבוד בית אבא עשיתי, אלא לכבודך, שלא ירבו מחלוקות בישראל. ואו נח הים מזעפו. מסופר, אימא שלום דביתהו דר' אליעזר אחתיה דרבן גמליאל הואי [אמא שלום, אשתו של ר' אליעזר, אחותו של רבן גמליאל היתה]. מההוא מעשה ואילך, לא הוה שבקה ליה לר' אליעזר למיפל על אפיה [מאותו מעשה והלאה לא הניחה לו לר' אליעזר ליפול על פניו], שבשעת תפילת נפילת אפיים אדם מתחנן תחנונים מיוחדים, ופחדה שאו יתחנן ויבכה על צערו, ויענש אחיה בשל כך. ההוא יומא ריש ירחא הוה ואיחלף לה בין מלא לחסר [אותו יום ראש חודש היה, והתחלף לה בין מלא לחסר] שהיא חשבה שיום זה ראש חודש הוא, ואין בו נפילת אפיים, וסעיתה, שלא היה זה ראש חודש. איכא דאמרי: אתא עניא וקאי אבבא, אפיקא ליה ריפתא [ויש אומרים: שבא עני ועמד על הדלת, והיא הוציאה לו פת] מכל מקום, באותה שעה לא השגיחה עליו, אשכחתייה דנפל על אנפיה [מצאתו שהוא נופל על פניו בתפילה]. אמרה ליה: קום, קטלית לאחי. [אמרה לו: קום, כבר הרגת את אחי]. אדהכי נפק שיפורא [בינתיים יצא קול שופר] מבית רבן גמליאל להורות לרבים דשכיב [שמח] הנשיא. אמר לה: מנא ידעת [מנין ידעת] שימותי אמרה לו: כך מקובלני מבית אבי אבא: כל השערים ננעלים חוץ משערי אונאה. ואדם שמצערים אותו, כך קורה למצוריו.

א תנו רבנן [שנה חכמים]: המאנה (המצער) את הגר, עובר בשלשה לאוין [מצוות לא תעשה] והלוחצו (דוחקו) בעניני ממונות, ובדברים אחרים עובר בשנים. ושואלים: מאי שנא [במה שונה] דין המאנה, דכתיבי [שנאמר] שלשה לאוין בו: "וגר לא תונה" (שמות כב, ב), "וכי יגור אתך גר בארצכם לא תונו אותו" (ויקרא יט, ג), "ולא תונו איש את עמיתו" (ויקרא כה, יז) - וגר בכלל עמיתו הוא. אם כן שלשה איסורים הם. אולם לוחצו נמי [גם כן] שלשה כתיבי [נאמר]: "וגר לא תונה ולא תלחצנו" (שמות כב, ב), "וגר לא תלחץ" (שמות כג, ט), "ולא תהיה לו כנושה" (שמות כב, כד). ופסוק זה כללי הוא, והרי גר בכלל הוא! אלא כך יש לומר: אחד זה המאנה את הגר ואחד זה הלוחצו אותו עובר בשלשה לאוין. תניא [שנוייה ברייתא]: ר' אליעזר הגדול אומר: מפני מה הזהירה תורה בשלשים וששה מקומות, ואמרי לה [ויש אומרים] בארבעים וששה מקומות בגר שלא לצער אותו - מפני שסורו רע שעלול הדבר להחזירו לדרך רעה. מאי דכתיב [מהו שנאמר] "וגר לא תונה ולא תלחצנו, כי גרים הייתם בארץ מצרים" (שמות כב, ב), תניא [שנויה ברייתא]: ר' נתן אומר: פירוש הכתוב הוא: מום שבך אל תאמר לחברך, שהרי ישראל עצמם גרים היו, וכיצד יכולים הם להעליב גר אחרו והיינו דאמרי אינשי [והוא שאומרים בני אדם] כפתגם מקובל: דזקיף ליה זקיפא בדיותקיה [מי שיש לו תלוי במשפחתו] לא נימא ליה לחבריה [לא יאמר לחברו תלה לי דג]. שעצם לשון תליה גנאי הוא לאותה משפחה, ואין הם מוכירים לשון זו מפני הבושה.

ב משנה אין מערבין פירות בפירות, שאם מוכר אדם פירות ממקום מסוים אינו רשאי לערב בהם פירות אחרים, אפילו פירות חדשים בחדשים, שאין בכך לכאורה כל הפסד לקונה.

מסורת הש"ס
 ו. (הביטוי) מנלה ג. א.
 ז. הוריות יג. א. מכליתא משפטים פ"ח.
 ח. מכליתא שם.

גרסות
 ושליש בשעורים בכת"י ומקורות: ומחצה בשעורים. טפח בכת"י ומקורות וכן במהרש"ל: טפח. אך גדול בכת"י ומקורות: אף גדול. עמד עליו נחשול בכת"י: עמד נחשול שבים. בשביל ר' אליעזר בן הורקנוס בכת"י ומקורות: בשביל בן הורקנוס. לכבוד בכת"י: לכבוד עשיתי. נח הים בכת"י ומקורות: מיד נח הים. אשכחתייה דנפל בכת"י: עד דאתיא אשכחתייה דנפל. גמליאל דשכיב בכת"י: גמליאל. מבית אבי אבא בכת"י: מבית אבא. ננעלים בכת"י: ננעלו. עובר בשנים בכת"י: עובר בשני לאוין. דכתיבי שלשה לאוין בכת"י: דכתיבי. ואחד זה בשלשה בכת"י: ואחד זה בשלשה לאוין. תניא ר' נתן אומר בכת"י: תנא משום ר' תנן אמרו ויש נוסח: תניא ר' נתן אומר. בדיותקיה ויש בכת"י: בדיותקיה.

לשון
 דיותקיה מקור המלה הוא בפרסית הביעונית diok ומשמעה: משפחה.

סורו רע / רשי"י: מירש: יצרו רע (בהוריות יג. א. וראה רש"י שם).
א ו ר ח ה ה ל כ ה
 אונאת הגר / צריך להזהר ביותר כאונאת הגר, בין כאונאת דברים, בין כגנבה וכיון כמפנו, כפי שהזהירה עליו התורה בהרבה מקומות.
 (שריע' ח"ים רכת, ב)

ע י ו נ י ם
 מבית אבי אבא / ראה בתוס', וכן כתב הריטב"א שגראה שמסורת היתה בידה מרבן גמליאל או רבן שמעון, ולפי שהיו מנהיגי הדור לא לימדו כל כך דברים, ולא היו דבריהם מפורסמים בישיבות.
 חוץ משערי אונאה / ואף שחכמים נהגו כדן בענין זה, מכל מקום לא נוקו מעונש על עלבונו וצערו. (ריעב"ק)
 שלשים וששה - ארבעים וששה / והתנחומא גרס תמישים ושמונה. ונראה שההבדלים תלויים בשאלה איזה פסוקים מונים בכלל זה, אם כל מקום שהזהירה תורה על הגר או מקומות שפירשה במיוחד וכו' (ראב"ד).